

R. LUXEMBOURG'A GÖRE

Sermaye Birikmesi

Yazan: Lucien Laurat

Çeviren: H. Z. Ülken

TEKRAR İSTİHSAL PROPLEMI

I — İstihsal ve tekrar istihsal

Yaşamak için, insanlar devam vasıtalarını istihsal etmek zorundadırlar; yiyecek, elbise, sığınak vs.. Hergün yemek ve içmek gerektiği için, elbiseler eskidiği ve evlerin tamir edilmesi ve yeniden yapılması gerektiği için istihsal durmadan takip edilmelidir. Böyle olmazsa cemiyetin varlığı hemen tehlikeye düşer. Her istihsal fiili böylece sonsuz bir zincirin bir halkası, sürekli bir istihsalin Epizot'u gibi görünür. Fakat bu sürekliliğin istihsalde gerçekleştirilmesi için önceki istihsalin verimini meydana getiren bazı unsurların peşinen birleşmiş olması lâzımdır: yani aletler, ilk maddeler ve insan elleri birleşmelidir. Her istihsal fiili o halde' tekrarı sayesinde, bir *tekrar istihsal* fiili olur.

Ne kadar garip görünürse görünsün istihsalde tekrar istihsal arasındaki bu farkın esaslı bir önemi vardır. Tekrar istihsal her medeni cemiyetin esasını teşkil eder. İstihsalde süreklilik olmaksızın gelişmeye ve terakkiye alverişli içtimai hayat yoktur. İstihsal insan cemiyetinin en aşağı basamaklarında kırılabilir, ve tekrar istihsal de az çok tesadüfe bağlıdır. Çünkü insanın tabiate hakim olmak ve onun mahsullerini çıkarmak için sahip bulunduğu vasıtalar henüz çok ilkel (primitif) dir. İnsan cemiyetinin temeli kara ve deniz avr oldukça, istihsalin düzenli ritmi çoğu kere umumî kıtlık devreleriyle kesimlere uğramış bulunur.

Bu anlarda tekrar istihsal istihsalin basit bir tekrarından başka bir şey değildir. Cemiyet tarafından tabiate hükmetmek yolunda ilerlemeyi, yahut iktisadî dille söylenecek olursa eski istihsal kabiliyetinde muayyen bir dereceyi gerektirir.

Fakat tekrar istihsal insanlar arasındaki münasebetlere olduğu kadar insanla tabiat arasındaki münasebete de bağlıdır. İçtimaî şekiller tekrar istihsalin karakteri üzerine tesir ederler. Tarihin tanıdığı bütün cemiyetlerde, tekrar istihsal düzenli olarak cereyan eder. Yeter ki istihsal vasıtaları bulunsun ve müsait iş kuvvetleri bunların tatbikine imkân versin. Yalnız dış tesirler — meselâ mahvedici bir harp, veya işçileri ve iş vasıtalarını kütle halinde yok eden bir salgın, yahut istihsal vasıtalarını ve müstahsilleri kendi hesabına ve kendi faydasına kullanan bir müstebitin hevesleri bir müddet için tekrar istihsalin tamamen veya kısmen, işi ele almasına engel olurlar.

Kapitalist cemiyette mesele aynı değildir. Bazan, kapitalist tekrar istihsal, istihsal vasıtalarının ve iş kuvvetlerinin bolluğuna ve cemiyetin tatmin edilmemesi ihtiyaçlarına rağmen kesilmiş ve derecesi düşmüş bulunur. (Tabii hailerin veya bir müstebidin keyif ve hevesi orada mühim bir rol oynamaksızın).

Kapitalist rejimde, tekrar istihsal yalnızca teknik şartlara bağlı değildir. Fakat aynı zamanda sırf içtimaî olan bir şarta bağlıdır, kapitalizm ancak satışa çıkarılmış ve bir kâr vermiye elverişli mahsulleri yayar. Kapitalist istihsal ve tekrar istihsalde hüküm süren bir kârdır. O yalnız iş process.inin şeklini ve hedefini mahsullerin bölünmesini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda işin devam edeceğini ve bunun hangi genişlikte ve hangi cihette olacağını bilmek meselesini de halleden odur.

Kapitalist tekrar istihsal o halde, ne kadar nevi (specifique) bir özellik kazanırsa, o kadar karışık bir problem olur. O, gerçekten, dolayımı (değişme) kuşatır. Onun bir sentezidir.

II.— Kapitalist tekrar istihsalin özellikleri

İlkel bir çiftçi komünde yahut kölelerin ekip biçtiği bir roma patriçyesinin malikânesinde, yahut ta serfler tarafından ekilen bir ortaçağ bölgesinde istihsal gerek komün üyelerinde kollektif iradesile, gerekse patriçyenin veya federal senyörün ferdi idaresiyle düzenlenmişti. Doyurulacak ihtiyaçların mahiyeti ve genişliği: elverişli istihsal vasıtaları ve işçi sayısı da bilinince, tüketim zorumlukları karşısında cephe yapabilecek bir tarzda istihsal kuvvetlerini bölmekten başka bir iş kalmaz.

Fakat kapitalist istihsal, her türlü kontrolden uzak ve yalnız fiyatların dalgalanmasının rehberliği altında, mallarının mübadele

runluğundan başka aralarında hiç bir münasebet olmaksızın bir birinden müstakil hareket eden özel müstahsillerin sonsuz ve daimî değişik sayısıyla harekete getirilmiştir.

Bu sonsuz ve birbirile bağıntısız hareketlerden bütünsel filî bir istihsal nasıl çıkabilir? Ortaya konan ilk mesele budur.

Bununla beraber, bu tarzda konan mesele eksiktir. Kapitalist rejimde basit mal müstahsilleriyle değil, fakat kapitalist müstahsillerle ilgiliyiz.

İlk çağın kölesi ve orta çağın serfi, efendilerinin emri altında cemiyetin ihtiyaçlarını doyurmağa çalışıyorlardı. Ondürcü asırda bir flaman-sitesinin zenaatkârı değişim yolu ile, aynı zamanda hem kendi ferdi ihtiyaçlarını hem de onun gibi müstakil olan diğer müstahsillerin ihtiyaçlarını gidermiye yarayan malları istihsal ediyordu.

Fakat modern müstahsil olan kapitalist yalnız değişim değerlerini istihsal etmiyor; özel olarak artık — değeri istihsal ediyor. Artık — değer kapitalist müstahsilin amacı ve amili (mobile) dir. Atölyelerinden çıkan malların, satıldıktan sonra ona masraflarının ödenmesi üzerine açıkça fazla kâr getirmeleri gerekir.

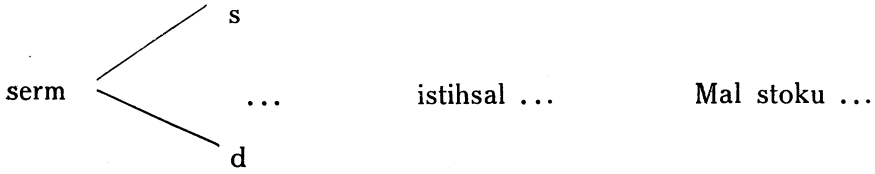
Eşyanın yalnız yüzünü gören kapitalist için, her sermaye sabit sermaye ile dolaşan (circulant) sermaye ye ayrılır. Fakat eşyanın derinliğine nüfuz eden ve onları artık — değer istihsali açısından gören için kapital istikrarlı (constant) sermaye ile değişen (variable) sermaye ye ayrılır.

İstikrarlı sermaye istihsal vasıtalarından müteessir olan bütün şeyleri kuşatır. Atölyeler, aletler, ilkel ve yardımcı maddeler, değişen sermaye ise gündeliği ödemeye mahsus olan meblâğları kuşatır. İstikrarlı sermayenin değeri' mahsullerde *olduğu gibi* bulunur. Atölyeler, aletler, ilkel ve yardımcı maddeler yeni değer yaratmadan mahsul haline geçerler. Değişen sermayenin değeri, tersine olarak, çoğalır, zira patronun onunla satın aldığı iş günü güsdelik olarak malolduğundan mada kapitalistin ödemeksizin ele geçirdiği bir artığı ona verir. Bu artık, artık - değerdir. Böylece kapitalist bir teşebbüste elda edilen her malın değeri normal olarak sermayenin iki kısmından (biri istikrarlı, biri değişen) ve artık değerden mürekkeptir. O ve bu şöyle bir düstur-la ifade edilir: $S + d + fz$. Ve bu üç terim istihsal edilen her birinde olduğu kadar, ister pamuklu mensucat ister dökme boru, ister bir balletin temsili veya bir gazetenin neşri bahis konusu olsun bütününe nunda girmiş olur.

Malların yapılması kapitalist müstahsilin amacı değil, fakat onun

artık değeri elde etmeğe yarıyan bir vasıtaadır. Mallar mağazada kaldıkça onların kavradıkları artık -değer kapitalist için güya yokmuş gibidir. Onu empocher edebilmek için, gerçekleştirilmelidir, yani para halini alabilmelidir. Yalnız o zaman istihsal amacına ulaşır ve $s + d + fz$ düsturu satışla elde edilen paraya tatbik edilir. Nitekim evvelce mağazadaki mala tatbik ediliyordu. s kısmı sarfedilen istihsal vasıtalarının öder, d kısmı ödenen gündeliklere karşılıktır ve fz kısmı kârı teşkil eder.

Sermayenin başka hale geçmesi o halde şöyle görünür:

$$= (s + d + fz) - \text{satış} - \text{serm} + fz$$

bu işlevin sonunda, kapitalist elinde kendi ilkel sermayesile $s + d$ ve yeni değer artışına yani fz ye sahiptir.

Sermayenin bu devir edişi yalnızca artık değer yaratmak ve elde etmek için lüzumlu değildir. Kapitalist istihsalin amacı ve muharrik kuvveti, yalnız bir defa arzu edilen miktar halinde elde olunan artık - değeri yaratmaktan ibaret değildir. Fakat gittikçe daha büyüyen miktarlar halinde, daima bir artış halindeki sınırsız artık - değeri yaratmaktadır.

Böylece kapitalist istihsalin bu kapalı kavsine daima yeniden başlaması ve yukarda çizilen şekil değiştirmenin kendi değişme yollarını süresizce katetmesi lâzım gelir. Düzenli bir olay olan tekrar istihsal böylece kapitalist rejimde önceki rejimlerde bilinmeyen yeni bir amil kazanır.

Kapitalist cemiyetten başka her cemiyette istihsal tüketim ihtiyaçlarile belirlenmiştir. Kapitalist cemiyette tersine olarak içtimaî ihtiyaçlar özel müstahsilin amili değildirler. Ödeyebilenlerin isteğini gözönüne alır ve bu istekte onun için bir vasıttadan, yani geçer akçe ile kendi artık değerini gerçekleştirmek için zorumlu bir vasıttadan başka bir şey değildir. Şüphesiz, cemiyetin ihtiyaçlarını doyuran mahsulleri yapmalıdır (sadece ihtiyaçları değil, fakat para ile temsil edilen solvable ihtiyaçları). Böyle olmazsa, müşteri ibulamaz. Fakat bu durum şarttan ibarettir. Etkin amil değildir. Kapitalist istihsalin etkin amili artık - değere sahip olmaktır, ve bu amil kapitalisti istihsal jestini tekrar etmeğe sevkeder,

III — Kapitalist istihsalin mekanizması

Kapitalist istihsal rekabet üzerine kurulmuş olduğu ve büyük teşebbüs küçükten daha kârlı olduğu için her kapital daha iyi silâhlanmış rakipler tarafından yenilmemek maksadile fasılasız istihsalini genişletmek suretile gelirini arttırması lâzımagelir. Genişletilmiş tekrar istihsal böylece onun için artık — değerinden bir kısmını istihsalinin genişletilmesine ayırmağa zorlayan şiddetli bir mecburiyet olur. Bu kısmı o sermayeye katar ve sarfedecek yerde biriktirir.

Biriktirme, artık — değer in faal sermaye haline geçmesi, işte genişletilmiş artık istihsalin kapitalist ifadesi yoktur. Zira genişletilmiş fazla istihsal kapitalist cemiyete mahsus değildir. O terakki halindeki her cemiyette kaidedir. Basit fazla istihsal aynı mikyasa üzerinde istihsalin tekrarı insanıyeti müstahsil kuvvetlerin bu günkü yetkin gelişmesine sevk etmeğe yeter değildir.

Fakat kapitalist cemiyette genişletilmiş tekrar istihsal geçmiş çağlarda boş yere aranacak olan nevi (specifique) karakterler taşır. O, göstermiş olduğumuz gibi her kapitalist için cebri bir kanun olur.

Hepsi bu kadar değil. Kapitalist istihsal esas bakımından bir değişim değerleri istihsalidir, ve yalnızca ikinci dereceden bir kullanma değerleri istihsalidir. Hindistan'ın iptidaî komünlerinde, kölelerin çalıştığı Roma villasında veyahut feodal topraklarda genişletilmiş tekrar istihsal mahsullerin artmış miktarınadâlet ediyordu.

Modern kapitalist, tersine olarak, mahsullerin miktarından ziyade kuşattıkları değer ve artık değer ile ilgili olur. Daima onun miktarını indirmeğe razı olacaktır, yeterki indirilen miktar daha fazla değeri ve artık - değeri temsil etsin. Onun için önemli olan cihet, satışla gerçekleştirebileceği paradır, hatta halk kütlesi için zorumlu olan miktar eksik olsa zira kapitalist istihsal tüketim maddelerinin istihsalı olmadığı gibi sadece malların istihsalı de değildir. Fakat bir artık değer istihsalidir.

Satışa çıkarılan malların toplu kısmını temsil eden $s + d + fz$ formülü bilince genişletilmiş tekrar istihsal ancak kapitalist değeri (fz) iki kısma ayırdığı zaman mümkündür. Biri sarı (tüketim) ettiği kısım, diğeri genişletilmiş bir mikyasa üzerinde istihsalı devam ettirmek için kullandığı kısım. İkincisi kısmı *quantieme*'i ilâve edilmiş istihsal vasıtalarını satın almağa yarayacak, geri kalan tamamlayıcı işçi gündeliklerini ödemeye yarayacaktır. Sonra yaratılmış olan çoğalan değer miktarı (ve genel olarak mahsuller) artan bir artık - değeri de ih-

tiva eder ki kapitalist evvelce olduğu gibi bunu da böylece tekrar istihsal süreksizce genişliyerek gidecektir.

Olabilir ki buhran zamanında tekrar istihsal refah zamanındaki seviyesine ulaşamaz. Orada basit, hatta dar tekrar istihsalden başka bir şey yoktur. Mallar boşu boşuna akıp gitmeğe mecbur olduğu için istihsalini genişletmek üzere yeter bir artık - değeri gerçekleştirilmeye müsaade etmezler (bazan hiç bir artık değeri). Fakat azami ve asgari bütün bir uzun devre gözönüne alınacak olursa ve onun vasatısı alınır itiraz götürmez ki tekrar istihsal durmadan genişler.

Hakikî kapitalist tekrar istihsal problemi a halde onu bozabilen (karıştırılabilen) buhranları bir yana bırakmalıdır. Kapitalist istihsalin iyi kötü cemiyetin ihtiyaçlarını nasıl doyurduğu ve karmaşık mekanizmasının karmaşıklığına rağmen istihsal kuvvetlerini nasıl yetiştirdiği halledilmek istenilirse onu en saf şekliyle ortaya koyabilmek maksadıyla bu buhranlardan ayırarak düşünmelidir.

O halde kapitalist tekrar istihsalin somut (müşahhas) şartlarını incelemek bahis mevzuudur.

Mallarını sattıktan sonra, kapitalist para şeklinde kendi artık - değerine sahip bulunur. Fakat para yeni bir artık — değer yaratmağa kâfi değildir. Biriktirmeğe ayrılmış olan kısım, müstahsil sermaye gibi işletilebilmelidir. Yani yeni bir artık - değer yaratabilecek hale konmalıdır.

Kapitalist, bunun için piyasada ilâve sermaye haline koymak istediği artık - değer miktarının ona elverdiği katılmış istihsal vasıtaları ve el emeğini bulması lâzım gelir. Ve işçiler patronun ona gündelik şekli altında vereceği para ile beslenemeyecekleri için piyasada gündelikleriyle değiştirecekleri kâfi tüketim vasıtalarına onlar için mevcut bulunması lâzım gelir.

Eğer bütün bu şartlar mevcut ise, genişletilmiş tekrar istihsal mümkündür, ve büyüyen sermaye gündelikçilere malların aynı suretle artmış miktarında mündemiç artmış bit artık - değerayıracaaktır. Fakat yeni sermayenin fonksiyonunu ifa etmesi için, malların para halini alması, yani müşteriler bulması gerekir. Katılmış sermaye ile yaratılan mahsullerin miktarı piyasadaki miktarını kazanmalıdır.

Böylece, kapitalist tekrar istihsal kapitalistin mutlak hakim olduğu atölye ile hiç bir kanun tanımayan ve hiç bir plâna uymayan piyasa arasında mütemadi bir gidip gelme takip eder. Fakat şüphesiz her kapitalist cemiyete karşı müstahsilin tüketicilerin mecmuuna karşı bağılılığını hissettiren piyasanın bu anarşisi ve keyfiligidir. Tekrar istihsalini genişletmek için onun istihsal vasıtalarına ihtiyacı var-

dır. Ona katılmış el emeği lâzımdır, ve bunun için de katılmış yiyecek lâzımdır. Fakat bütün bu unsurların varlığı üzerine müessir olamıyacağı hal ve durumlara ve iradesi dışında cereyan eden vak'alara bağlıdır. Mahsullerinin çoğalmış miktarını gerçekleştirebilmek için, genişleyen mahreçlere muhtaçtır, ve bununla beraber genel olarak mahreçleri genişletmeğe ve özel olarak malların isteğini arttırmağa güçlü değıildir.

Bunlar kapitalist tekrar istihsalin umumî tenakuzlarıdır. Tekrar istihsal zaviyesinden ve bilhassa genişletilmiş tekrar istihsal bakımından onları özel güçlükler haline koyan cihet, kapitalist tekrar istihsalin vezni (ritmi) dir. Bu vezinde istihsalin ard arda gelen devirlerinin (spécifique) bir zincirlenmesi görülür.

Bu bakımdan halledilecek mesele şudur: İstihsal vasıtaları ve el emeğinin piyasanın anarşik zahire tedarikine rağmen, ve cereyan şartlarının süreksiz, düzensiz ve önceden tahmini imkânsız değişmelerine rağmen her kapitalistin istediği kemiyet ve keyfiyette zorumlu istihsal vasıtalarını daima artan bir nisbette el işi için mutlaka lâzım kütleyi olduğu kadar birikme ihtiyaçlarına karşılık olan mahreçleri de bulması nasıl mümkün oluyor.

Tekrar istihsal seneden seneye genişlerken, her kapitalistin birikme işini devam ettirmek için istihsal vasıtalarını, el işini ve ilâve mahreçlerini yalnız genel olarak değıil, fakat vazih olarak belli bir terakki halinde bulması lâzım gelir.

F A S I L I I

TEKRAR İSTİHSALİN TAHLİLİ QUESNAYDAN M A R K S A K A D A R

I — Bütünsel İçtimaî Sermayenin Tekrar İstihsali

Ferdî sermayenin tekrar istihsalinin evvelki fasılda incelenmesi birçok güçlükleri meydana çıkardı. Bu güçlükler cemiyetin bütünsel sermayesinin tekrar istihsaline ait tahlile giriştiğimiz zaman büyür de karmaşıklaşır.

Kapitalist tekrar istihsal, bütünlüğü ile ferdî tekrar istihsallerin mekanik basit bir dizilişi gibi tasavvur edilemez. Ferdî bir sermaye

için mahreçlerin genişlemesi piyasanın mutlak bir genişlemesi olmaksızın başka sermayelerin mahreçleri zararına elde edilebilir. Nitekim bir kapitalist kendi tekrar istihsalini istihsal vasıtaları ve başka bir kapitalistin iflası yüzünden (tekrar istihsalin bütün halinde veya kısmen terki) serbest kalan el emeği ile genişletebilir. Fakat böyle olduğu zaman cemiyetin bütünsel sermayesinin genişlemiş lekrar istihsalı bahis kanusu olamaz. Bütünsel içtimaî sermayenin tekrar istihsalı o halde ferdi sermayenin sonsuzca çoğalan tekrar istihsalidir. Mecmu tekrar istihsal mekanizması ve kanunlarını incelemeden önce bütünsel ibtimaî sermayenin tekrar istihsalinden neyi kastettiğimizi tefrik etmek lâzımdır. Cemiyetin bütünsel sermayesi var mıdır? İçtimaî realitede o neyi temsil eder.

Fizyokratlar mkktebinin müessisi olan Quesnay, iktisat aleminin ve kapitalist cemiyetin başlangıcında (17 nci asır ortalarına doğru) bu meseleye ilk defa yanaşmıştır. Bütünsel sermayeyi o kadar münakaşa götürmez bir realite telâkki ediyor ki onun varlığını ispat etmeyi bile zorunlu görünüyordu. Fizyokratlar mektebi el işi kapitalizinin henüz çekingen, kifayetsiz, ilkel, olan ilk doktrim halinde kuruluşu oldu. İtalya'da 19 nci asırda, Fransa'da ve İngiltere'de 17 nci ve 18 nci asırlarda ticarî sermayenin gelişmesi ticarete bütün servetin kaynağı, altına da onların maddeleşmesi gözile bakıyordu. Bununla beraber sermaye istihsalde birleşti. Elle imal (manufacture) yaratıldı ve çoğaldı. Ve Quesnay başta olmak üzere fizyokratlar farkettiler ki milletlerin serveti ticarî sermayenin topladığı altında değil, fakat tüketilen mahsullerdedir. Ticarî burjuvazi doktrini olan merkantilizm yerini yeni doğan endüstri burjuvazisinin ilk ideolonları olan fizyokratlara bıraktılar.

Fizyokratlar mademki diyorlardı topraktan ekmek için hububatı çıkararak, elbiseler için iplikleri, mesken için odunu, aletler için madenleri elde eden asıl tarlalarda çalışmaktır. Öyle ise bütün servetin hakiki kaynağı çiftçiliktir. Nitekim köylü kitlesini feodal işletmesinin sefaletinden kurtarmak lâzımdır. (Ve mallarının mahreçler bulması için diye kapitalist alçak sesle ilâve ediyordu.) Nitekim köylüler tarafından istihsal edilen servetleri yağma eden bâyük toprak mülki sahipleri ve feodal senyörlerin yalnız vergiyi vermeleri lâzımdır. (Aynı kapitalist hilekârca mırıldanıyordu: Bir şey istihsal etmeyen benim bundan korunmuş kalmam için) O halde servetin bütün kaynaklarını bereketle meydana çıkarmak için feodal engellerden çiftçiliği kurtarmak lâzımdır.

İçtimaî kıyıdanışlarını önceden haber vererek otuz sene sonra

Bastille'in zaptına götüren Quesnay'nin doktrini işte buydu.

Çiftçilik işini biricik müstahsil iş telâkki eden nazariyesine uygun olarak Quesnay, cemiyeti üç sınıfa bölüyor: Çiftçilerin "müstahsil sınıfı,, zenaatçıların "ekim sınıfı,, (endüstri, ticaret, serbest meslekler), hükümdar ve "aşar,, tüketicileri de dahil olmak üzere toprak mülkü sahipleri.

Marx'a kadar kimsenin çözmeğe muvaffak clamadığı meşhur "iktisadî tablo,, sunda (1758) bir kaç rakamla bütünsel içtimaî sermayenin tekrar istihsalini aydınlatıyor. Mahsuller üç sınıf arasında dolaşır, yalnız birincisinde yeni değerler yaratmak melekesi vardır. Bu işlevlerin sonunda dolaşım vasıtası olan para hareket noktasına; yani müstahsil sınıfın ellerine döner, Mahsuller üç sınıf arasında bölünür. Hepsinin tüketimi temin edilmiştir. Müstahsil ve ekim sınıf istihsal vasıtalarını yenileştirmiştir, toprak mülki sahipleri iradlarını almışlardır, ve istihsal tekrar başlayabilir.

Böylece, Quesnay büyük hatlarile belirli değerde millî istihsal bir mahsulünün, onun tekrar istihsalinin aynı mikyasta vukua gelebilecek tarzda nasıl meydana geldiğini gösteriyor. Dolaşımın sayısız ferdî fiilleri derhal içtimaî karakterdeki toplu hareketlerde birleşmişlerdir, bu da muayyen iktisadî fonksiyonlu büyük içtimaî sınıflar arasındaki dolaşımdır.,,

II.— Klâsik Mektebin Eseri

Quesnay'ın bütünsel içtimaî sermayenin varlığından ve tekrar istihsalin veznini (ritmini) ondan çıkarmak imkanından en ufak şüphesi yoktur.

Fakat kapitalist münasebetlerin tedkiki derinleştikçe Adam Smith zamanından beri Quesnay ve fizyokratların sarahat vermiş oldukları şematik kavramlarını bulandırdı.

Burjuvazi olduğu gibi görünmek ve devletin tam istihsalini açıktan açığa gerektirmek için kendinin oldukça sağlam olduğunu hissetti. Onu "akim,, sınıf diye vasıflandıran ve evvelce monarşi nazırlarının koridorlarında mütevazî menfaatlere hizmet için kullandığı bir doktrinden vaz geçebilirdi. Feodalik kırılınca, burjuvazi teşri cihazını ve icra cihazını ele geçirdi. Ve kendi iktisadi iktidarına uygun diye takdir ettiği kanunları bizzat kendi yaptı.

Klasik mektebin müessisi olan Adam Smith 18 inci asrın sonuna doğru fizyokrat "dogm,, unu yumuşattı. Bu dogma göre çiftçilik servetin biricik kaynağıdır. Mal istihsaline teveccüh eden, her iş ona

göre endüstride olduğu gibi ziraatte de müstahsildir. Bu tasdik Quesnay'e nisbetle kati bir terakki teşkil eder, Bundan böyle, ödenmiş işle (gündeliklerin ödenmesi) ödenmemiş işin (artık - değeri temsil eden işin) ayrılmasına, artık - değerın kâra ve rente fonciere şeklinde bölünmesince doğru yol açılmıştı. Bu suretle K. Marx'ın sonra $d + fz$ (mütehavvil sermaye+fazla kıymet) döşturu ile ilmen katı bir tarzda sarıhleştirceği unsurların taslağı atılmış olur.

Adam Smth bütünsel içtimaî sermayenin tekrar istihsali için esaslı koterorileri işledi. Quesnay'ı asarak, içtimaî iradı çiftçilerle tek taraflı bağlantısından çıkardı (kurtardı). Dolaşan sermayenin zıddı gibi alarak, cemiyet iradına asla girmeyen (ve sonra Marx'ın istikrarlı sermaye dediği) sabit sermaye ile cemiyetin vazıh iradı ve sermaye ile fertlerin vazıh iradı arasındaki farkı kavradı. Cemiyet için sermaye ne ise fertler için iradın o olduğunu ve fertlerin dolaşan sermayesinin cemiyet için irad olabileceğini tesbit etti. Nihayet yine müphem olarak, istihsal vasıtalarının istihsali ile tüketim yasıtalarının istihsali arasındaki tefrikin taslağını yapıyor.

Fizyokratların sarıh ve kat'î şeması burada görünüşte çözülemez bir telâkkiler ve rabitalar karşılığı haline inhilal etmiş bulunur. Fakat Michel Ange'in mermer kütlesinden çıkan esir gibi, bu karışıklıktan tekrar istihsal vetiresinin daha canlı ve daha tabiî ekleri henüz yarı gömülmüş olarak çıkarlar.

Smith o halde bütünsel içtimaî sermayenin tekrar istihsalinin tahlili için son derecede değerli unsurlar hazırlar. Bununla beraber, meseleye yanaşma tarzı yalnız zırai çalışmanın istihsal kabiliyetine göre fizyokratların ilkel kavramlarını aşmak endişesiyle ona dikte edilmişti, ve böylece tekrar istihsal probleminin halline doğru yolu kapanyordu. Her işin bir değer yarattığı fikrinde ısrar etmeğe mecbur olarak, malların fiatını «gündelik + kâr + irad,, da bulmak suretile, istikrarlı sermayeyi tamamilen ilümal ediyordu. Mahsuller böylece Şmith'e göre şu formüle irca edilir: gündelik + kâr + irad. (Marx'da $d + fz$) 0 surette ki, onun için, cemiyet ancak geliri istihsal eder, ve her sene tekrar başlanması lâzım gelir, Ve bu tevrat da ki «tekevvün» mucizesine benzer bir muamma olur. Yokluktan alemin yaratılışı! Bütünsel içtimaî sermayenin tekrar istihsali problemi kaybolur.

Bu münasebet içerisinde tekrar istihsalin tahlili Qusnay den Smith e kadar bir gerileme gösterir.

III. — Klâsik Mektebin Yanılması

Quesnay'e nisbetle Şmith in tahlilinin ilerlemesi ve gerilemesi ay² ni sebeplerden ileri gelir. Muzaffer burjuvazinin avukatı olan klâsik mektebin müessisi yalnız endüstri işinin akımlığı hakkındaki fiziyokrat telâkkilerini reddetmekle kalmamış; aynı zamanda kapitalist düzenin ezeliğini, yeni rejimin "tabiat kanunlarına uygun olduğunu ilân etmesi gerekiyordu.

Her iş Adam Smith e göre gündelikli iştir. O başka türlüünü tanımlıyor. Klâsik iş - değer nazariyesini işlemek suretile insan işinin ticari işte iki manzarayla görüldüğünü unutuyor. Kullanma değerlerini yaratan somut (müşanhas)' faydalı değer olmak üzere - bu onun içtimaî düzenden müstakil ezeli kalitesidir — somut iş halinde ve değişim değerini yaratarak, soyut (mücerret) iş halinde, - bu da ona ancak malların istihsal değişimi üzerine kurulmuş bir cemiyetten gelmektedir. Somut iş, mahsule kalp ettirmek suretile istihsal vasıtalarının ve ilk maddelerin değerini muhafaza etmek melekesince sahiptir. Somut iş, istihsalin evvelki devirlerinde birikmiş değere katılan yeni değeri yaratır.

Kapitalizmin ezeliği zaviyesinden meseleye yanaşarak, smith yalnız değişim değerlerinin yaratıcısı olan soyut işi gözönüne alıyor, ve kullanma değerlerinin yaratıcısı olarak işin fonksiyonunu ihmal ediyor. Böylece istihsal vasıtalarının ve ilk maddelerinin değerinin muhafazasını ihmal ediyor. Tekrar istihsalin temeli olan istikrarlı sermaye onun kat'î tahlillerinde kayboluyor. (Vakıa başka yerde zikrediyorsada), ve senelik mahsul ona göre, tüketim vasıtaları olarak irada kalboluyor.

Kapitalist realitenin daha derin telâkkilerinin taslağını yaparak, Adam Smith, fizyokratların tamamen meçhulü olan engellerle karşılaşyordu. Sabit sermaye dolaşan sermaye ve irat kategorilerini sarileştirmeye çalışırken, onları biri birinden açık olarak ayırmağa muvaffak olamıyordu.

Bir makine ona bazan onu istihsal eden kapitalistin iradı bazan da onu kullanmak için satın alan kapitalistin sabit sermayesi olarak görünüyor. Bununla beraber Adam Smith'in şüpheleri ve tereddütlerinin aydınlanması kolaydır. Makineleri imal edenin iradını meydana getiren, makine değildir. Fakat ona katılmış bulunan artık - değer - yani gündelikçilerin ödenmemiş işidir. Satılan makine, bu gelir imal edenin elinde para şeklinde kalıyor. Makineyi satın alan, tersine olarak, makinenin satın alınması sırasında kendi sabit sermayesini kazanma-

mıştır. Ona zaten evvelce para halinde sahip bulunuyordu, ve müstahsil fonksiyonu için zaruri şekli ona aldılmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Gündelik, Smith'e bazan dolaşan sermaye (Marx buna değişen sermaye diyor) bazan da işçinin geliri gibi görünüyor. Bu imhamı kaldırmak kolaydır. Gündelikleri öderken, kapitalist işçilere kendi değişen sermayesini bırakmıyor: o sadece kendi değişen sermayesinin değer şeklini (parayı) tabiat şekliyle (iş kuvvetiyle) değiştiriyordu.

Değişen sermaye her zaman kapitalistin elinde bulunuyor. Önce para şeklinde sonra iş kuvveti olarak, daha sonra, akibet bu malların satışla paraya kabl olmak için, istihsal edilmiş maddelerin değerinin bir kısmı şeklinde bulunuyor.

Diğer cihetten, işçi asla değişen sermayenin tarifine girmiyor. Ona göre iş kuvveti asla sermaye değildir. Onu sattıktan sonra elinde bu malın fiyatını teşkil eden para kalıyor, ve onu kullanmasını elindeki önceki fonksiyonu ile artık hiçbir münasebeti yoktur.

Adam Smith'in, onu takip edenlerin bülün yanlışları burjuvazinin davacılığını yapmalarından ileri geliyor. Bu fonksiyon onların burjuva içtimâî devresini tarihi bir devre ve bundan dolayı bir intikal rejimi olarak görmelerine ve daima kullanma değerlerini yaratan insan işinin ezeli vazifesile, değişim değerlerinin yaratıcısı olmak üzere onun özel olarak kapitalist manzarasını ayırmasına engel oluyor. Kullanma değeri ile değişim değeri arasındaki esash ayrılığı ihmal ederek smith bu problemin haline doğru yolu kapatıyordu.

Yalnızca kapitalist cemiyetin tarihi ve intikal halinin karakterinden haberdar olan bir adam bu problemi halledebilirdi. Klâsik mektebin eserini ancak bir sosyalist muharri devam ettirebilirdi.

F A S I L I I I

KARL MARX - BASİT TEKRAR İSTİHSAL

I, — S + d + fz formülünün manâsı

Her cemiyette, istihsal: a) istihsal vasıtalarını, 2) ilk de yardımcı maddeleri, semereleri, evvelki işin, istihsal vasıtaları olarak, 3) bu maddeleri tüketime elverişli bitmiş maddeler haline kalb ettirmek için.

işçileri gerektirir. İşçilerin faaliyeti belirli miktarda tüketim vasıtalarını gerektirir ki onlara da şunları katmak lâzımdır: 1 - İşçi olmayanların faaliyeti için tamamlayıcı tüketim vasıtaları (sakatlar, çocuklar, ihtiyarlar, memurlar, serbest meslek alanları ve - istismar üzerine kurulmuş bir cemiyette - bizzat istismar edenler); 2 — Önceden tahmin edilemeyen arızalara karşı sigorta temeli olmak üzere (fena ekimler, feyezana, yangın) ve gerek çoğalan kültür ihtiyaçlarını doldurmak için, gerekse nüfus artışına cevap vermek için istihsal genişlemesinin şartı olmak üzere istihsal ve tüketimin tamamlayıcı vasıtaları.

Hangi içtimaî şekilde vukua gelirse geisin, bunlar bütün insan işlerinin gerekleridir. Fakat, kapitalist rejimde bu şartların özel bir manzarası vardır. Onların kapitalist manzarasındaki münasabetlerini halletmek meziyeti Karl Marx'a aittir.

İstihsal vasıtaları ilk maddeler ve yardımcı maddeler, bizim cemiyetimizde işçi olmayanların yani kapitalist sınıfın elinde bulunur, ve istihsal vasıtalarına sahip bulunan bir işçi kitlesi tarafından hazırlanmış gündelikleri işe zıd olmak üzere müstekar sermaye(s) yi teşkil eder. Böylece işçilerin çalışması için zorumlu geçim miktarı, kapitalist rejimde değişen sermaye (d) özel şeklinde görülür. Bu da hayatın devamı için kullanılan vasıtaların işçi olmayanlar elinde bulunduğu, bunların istihsal vasıtalarına sahip olanların kapitalist mülkiyet olduğuna ve işçilerin ancak kendi iş kuvvetlerini satmak suretile kazanabilecekleri bir gündelik değişimi sonunda bunu elde ettiklerine delâlet eder. (s) tabiri o halde, sonsuz miktarda ferdi kapitalistin elinde dağınık bulunan, kapitalist cemiyetin istihsal vasıtalarının toplamını ifade eder. Halbüki (d) istihsalin belli bir devresi zarfında ödenmiş gündeliklerin mecmuunu temsil eder.

Her cemiyette zorumlu olan tamamlayıcı işin mecmuu, kapitalist rejimde fz şeklinde ifade edilir, bu demektir ki bu tamamlayıcı işi artık - değer şeklini alır, mallar ile birleşir, para halinde gerçekleşmesi gerekir ve istihsal vasıtalarına sahip olan bir işsizler sınıfının mülkiyeti olarak doğar.

d × fz. mecmuu aynı suretle, genel olarak her cemiyet için muteber, objektif bir kategori teşkil eder: Muayyen bir devir zarfında (meselâ bir senede) cemiyet tarafından hazırlanan işin mecmu miktarı. Bu miktar, gerek iş neticeleri bakımından, gerekse elverişli kollar bakımından önemlidir. Kapitalist rejimde bu olay daha yukarıda işaret edilen nevi (specifique) vasıflarile; ve bundan maada d ile fz arasındaki münasabetlerle meydana çıkar. (d) nin içtimaî ve fizyolojik as-

gariye ve (fz) nin (d) aleyhine olmak üzere artmaya doğru temayülü. Bu son temayül kapitalist istihsalin başlıca özelliğini ifade eder. Yani artık değerın yaratılması ve sahip olunması onun amacı ve muharrik kuvvetidir.

Cemiyetin bütünsel mahsulünün kapitalist formülü ile ifade olunan reel münasebetlerin (s + d + fz) mutlak ve istikrarlı bir değeri vardır. Ve bütün sosyal şekillerde tekerrür eder. İstihsalin bir hey'eti mecmua plânına göre düzenlendiği bir cemiyette bu münasebetler gerek bizzat işçiler tarafından demokratik bir surette tesbit edilmiştir, gerekse feodal senyörün veya köleler hakiminin keyfi iradesile tesbit edilmiştir. Kapitalist rejimde hey'eti mecmua plâni yoktur. Cemiyetimizin bütünsel sermayesi ve malların mecmuu sonsuz ferdin birbirine zıd iradesile idare edilen sonsuz ferdi sermaye ve müstakil stoklara ayrılır.

Bununla beraber, kapitalist istihsalin anarşisine rağmen (s + d + fz) formülü ferdi sermayelerin mekanik bir toplamından fazla bir şeydir. Muhtelif sermayelerin istiklâli arkasında herşeye rağmen kapitalist istihsalı idare eden içtimâî bağlantı gizlidir. Ferdi sermayelerin müstakil aksiyonuna rağmen, bir hey'eti mecmuası plânının yokluğuna rağmen, hütün sermayelerin toplu hareketi uzvi bir istirak (coordination) halinde vukua gelir. s+d mecmua fz ye zıd olarak kapitalist cemiyetin objektif ve reel (gerçek) bir münasebetini verir: bu münasebet istihsalı düzenleyea ve her kapitalisti içtimâî sermayenin bir amilî olmak üzere gösteren «kârın vasatı yekünü» dur. Bunun için de bu münasebet her sermayeye, kendi büyüklüğü ile oranlı olarak, bu sermayelerden her birile filen kazanılan artık değer miktarından müstakil olarak cemiyetten çıkarılmış bütünsel artık değerın bir kısmını ayırır.

II.— Ferdî Sermaye ve İçtimâî Sermaye

s + d + fz formülü o halde kendi kendisile alınan her mala aldığı kadar sermaye ile istihsal edilen malların mecmuuna da tatbik edilir.

Kapitalist bir cemiyetin mecmu senelik mahsulü böylece kurucu unsurlarına ayrılır. s evvelki istihsal vasıtalarının imali için sarfedilen ve son senenin mahsulünde dahil olan iş miktarını işaret eder. d + fz mecmuu son sene zarfında yaratılan iş ile yeni değeri çıkarır. d ile fz arasındaki nissbet cemiyetin işçilerin faaliyetile işçi oluwayanların faaliyeti arasında işi bölme ölçüsünü açığa koyar.

Bu tahlil, her ne olursa olsun, ferdi bir kapitalistin mahsulleri mecmuu için de doğrudur. Meselâ, bir makinist inşaatçıda s, d, ve fz gibi, makineler şeklinde veya makine parçaları şeklinde görünür. Şeker fabrikatöründe s, d, fz şeker şeklinde doğarlar. Bir sirk sahibinde bu unsurlar dansözlerin cazibeleri ve “yıldızlar,, şeklinde maddileşirler. Fakat aynı maddî kıvamda olsalar da (gerek demir, gerek şeker, gerek vesaire) her mukabil kapitalistte bu üç unsurun karışık olarak istihsal vasıtaları, işçilerin hayatını devam ettirme vasıtaları, ve istismarcının hayatını devam ettirme vasıtalarını temsil eder. Bu mahsullerin değişiminde alınan para mecmuu gerçekten $s + d + fz$ formülüne göre istihsalin tekrar yapılabilmesi için bölünmelidir.

Her kapitalist (s) yi kullanılan istihsal vasıtalarının yerine kaim olmak, (d) yi yeniden iş kuvveti kullanmak ve (fz) yi şahsi tüketimi temin etmek için kullanacaktır; ve onun para sermayesinin, bu tarzda bölününce piyasadan muhtaç olduğu her şeyi satın almasına müsaade edeceği tabii bulunacaktır.

Fakat bu kadar tabii görünen şeyin vukua gelmesi için kapitalislerin mecmuuna ait bütünsel mahsul değerinin $s + d + fz$ ye bölünmesinin yalnız zorunlu olmakla kalmayıp aynı zamanda onun maddi kıvamının istihsalini devam ettirmek için bütünsel sermayenin kullanılmasına tahsis edilmesi de zaruridir. Eğer mesela cemiyetin mecmu (s) si, istihsal vasıtaları ve ilk maddeler olarak tekrar görünecek yerde, yiyecek mahsulleri şeklinde görünmüş olsaydı her kapitalist piyasada boş yere tekrar istihsal için mutlaka lâzım olan maddeleri arıyacaktı. Her ne kadar cebinde para şeklinde (s) değeri varsa da! Bütünsel sermaye o halde, mahsullerinin mecmuunda (s) ye, (d) ye, (fz) ye teka-bül eden *maddî şekli* bulmalıdır. Böyle olmasaydı tekrar istihsal devam edemezdi.

Böylece ferdi sermaye ile mecmu içtimai sermaye arasında göze çarpan bir fark vardır. Birincisi hergün s, d, fz yi aynı maddî şekil altında tekrar istihsal ettiği halde, ikincisi onları farklı bir maddî şekil altında tekrar istihsal eder: s istihsal vasıtaları olarak, d işçilerin devam vasıtaları olarak, fz kapitalistlerin tüketim vasıtaları olarak.

O halde bütünsel içtimai sermayenin tekrar istihsaline ait işlerde terkip değeri dışında bütünsel mahsulün maddi manzarasını göz önüne almalıyız. Ferdi kapitalistin tamamiyle ilgisiz kaldığı şey, kapitalistlerin mecmnu için hayati bir mesele halini alır. Ferdi kapitalist, mahsulünün maddî şekli ile artık ilgilenmez. Şeker veya makine olsun, kimyevi gübre veya gazete olsun, bunun önemi yoktur, o n u

münhasıran “artık - değer,, katılmış sermayesini çıkarmak için onu satmak imkânıdır. Fakat, bütünsel sermaye bakımından, mahsullerin mecmuunda, üç s, d, fz unsurlarını maddî bir şekil altında ve istihsali tekrar yapmağa imkân veren bir nisbet dahilinde bulmak son derecede daha önemlidir.

Bu düşünce $s + d + fz$ formülünden başka istihsal vasıtalarının istihsali ile tüketim vasıtalarının istihsali arasında bir ayrılış yapmağa bizi mecbur eder. Eğer $s + d + fz$ düsturu yalnız mahsullerin terkip değerini göz önüne aldıysa bu yeni ayrılış müstahsil tüketimlerine veya ferdî tüketimlere ayrılmış olduklarına göre, onların maddi terkiplerini göz önüne alır.

III.— Karl Marx'ın Şeması

Bu görüş noktasından mülhem olarak Karl Marx istihsali iki büyük parçaya ayırıyor ki, bunlardan biri istihsal vasıtalarını istihsal ediyor, öteki tüketim vasıtalarını istihsal ediyor.

Böylece Marx basit kapitalist tekrar istihsalin aşağıdaki formülünü çiziyor.

Kısım 1.— $4000 s + 1000 d + 1000 fz + 6000$ istihsal vasıtası

Kısım 2.— $2000 s + 500 d + 500 fz + 3000$ tüketim vasıtası.

Bu formülün rakamları itibari olarak secilmiştir, fakat nisbetleri doğru olarak değer miktarlarını ifade eder. İkinci kısım gerek maddi şekli, gerek mahsullerinin kullanıldıkları yer bakımından bir birlerinden ayrılırlar.

Birinci kısım bütün cemiyet için o halde ikinci kısım için de istihsal vasıtalarını hazırlar. Bundan şu çıkarki basit tekrar istihsal ancak birinci kısım mahsulünün mecmu değeri (6000) ikinci kısmın istikrarlı sermayeleri mecmunun değerine eşit ($1. 4000 s + 2 - 2000 s$) olursa, ağızcasızca takip edilebilir. İkinci kısım bütün cemiyet için, kendi işçileri ve kapitalistleri için olduğu kadar birinci kısım işçi ve kapitalistleri için de, tüketim vasıtalarını hazırlar. İkinci kısmın mahsullerinin bütünsel değeri (3500) ikinci kısmın işçi ve kapitalistlerin gelir mecmunun değerine eşittir. ($1000 d + 1006 fz$) birinci kısım + ($500 d + 500 fz$) ikinci kısım böyle almasaydı değişebilir miktarların tam değişimi olmaması yüzünden tekrar istihsal dururdu.

Şemanın ikinci kısmında görülen istikrarlı sermayenin hakikatte cemiyetin kullandığı istikrarlı sermayenin bir kısmından ibaret olduğunu göz önüne almak lâzımdır. İstikrarlı sermaye bir kaç iş devri

esnasında çalışan ve değeri bundan dolayı kısmen kullanıldıkça mahsul ile birleşen sabit sermaye - yani binalar, aletler, hayvanlar - ile değeri her seferinde topluluğu ile mahsul üzerine intikal eden dolaşan sermaye - yani ilkel ve yardımcı maddeler, yakacaklar, elektrik enerjiiye ayrılır. Tekrar istihsalde, ancak değeri fiilen mahsulde görünen istihsal vasıtalarının kısmile göz önüne alınabilir, halbuki işlemeye devam eden sabit sermayenin diğer kısmı, varlığını asla unutturmasa da, dolaşımın kat'i tahlili dışında bırakılmalıdır.

Zaten sabit sermayenin bir kısmının dışarda bırakılmasının tahlile asla engel olmadığına kâni olmak için kısa bir düşünce kâfidir. Sabit sermayenin bazı unsurları diğerlerinden daha uzun müddet devam ettiği için cemiyet asla bir hamlede kendi kullanılmış istihsal vasıtalarını yenileştirmez. Tersine olarak içtimaî istihsalin türlü merhalelerinde sabit sermayenin bazı kısımlarının yenileşmesine müsaade edilir. Halbuki diğer kısımları kullanmaya karşı daha asi oldukları için işlemeye devam ederler. Böylece şemadaki s istihsalin cari devri sırasında yenileşecek sabit sermayenin kısmını ihtiva eder.

Bundan başka meseleyi daha sarıhleştirmek doğru olur ki basit tekrar istihsal şeması eyvelki genişletilmiş tekrar istihsalin zorumlugu üzerine dayanır. Her sene kendi müstahsil cihazının bir kısmını tekrar istihsal etmek suretile cemiyet sahip olduğu istihsal vasıtalarını muhafaza etmeğe uğrasır, fakat asla onları yaratamaz. Onları yaratmak için senelik işinin meyvesi toplamının evyelce tüketmekten vaz geçmesi ve bir kısmının yeni istihsal vasıtalarının yapılmasına, bundan dolayı da genişletilmiş tekrar istihsale ayrılması lâzım gelir. Basit tekrar istihsal insan cemiyetinin tarihinde bir istisnaddır, hemen bir faraziyeden başka bir şey değildir. Fakat bu faraziyenin tahlili genişletilmiş tekrar istihsalin tetkikinde hareket noktası olmak üzere zorunludur.

IV.— Para Dolaşımı

Tekrar istihsalin şeması birinci ve ikinci kısım arasında mahsullerin değişimi üzerine kurulmuştur. Kapitalist istihsal, bundan başka, istismarcıların tabiatca istismar ettikleri işçilerin devam vasıtalarını vermedikleri şeylerde, önceki istihsal tarzlarından ayrılır. İşçiler, iş kuvvetlerinin tekrar istihsali için zorumlu tüketim maddelerini satın almak imkânını onlara veren bir gündelik elde ederler.

İki kısmın kapitalistleri gündelikleri ödemeye mahsus paraya sahip olmalıdırlar. Birinci kısımda olanlar 1000, ikinci kısımda olanlar 500, ki karşılıklı değişen sermayelerine muadildir. İki kısmın işçileri bu para ile tüketim vasıtalarını ikinci kısmın kapitalistlerinden satın alır-

lar; böylece mahsullerinin 1500 ünden kurtulurlar. (1000, birinci kısım işçilerine, 500 ikinci kısım işçilerine) İkinci kısım kapitalistleri 1500 para değerine sahip olurlar ki, bunun 500 ü onlar tarafından dolaşıma ayrılır ve kendi mahsullerinin üçte birinin gerçekleşmesi ile 1000 i kazanılmıştır. Bu 1000 yekûnu onların birinci kısım kapitalistlerden, kullanılan istikrarlı sermayelerinin yarısını yenileştirmeye mahsus istihsal vasıtalarını satın almasına yarar. Birinci kısım kapitalistleri böylece işçilerine gündelik olarak ödedikleri meblağa sahip olurlar.

Bununla beraber dolaşım henüz bitmemiştir. Birinci kısım kapitalistleri henüz istihsal vasıtaları şekli altında tüketimi mümkün olmayan kendi fz lerini gerçekleştirmemişlerdir. Ye ikinci sınıf kapitalistleri henüz tüketim vasıtaları şeklinde olan istikrarlı sermayelerinin diğer yarısını yenileştirmeye ihtiyaçları vardır. O halde birinci fz ile ikinci sınıfın yarısı arasında değişim yapmak bahis konusudur. Bunlar birinci ve ikinci kısım kapitalistlerinin elinde bulunduğu için bu değişim tamamlayıcı para meblağları vasıtasile yapılacaktır.

Değiştirilecek şey, bundan sonra 4000 sınıfın yenileştirilmesi için zaruri birinci kısım istihsal vasıtaları ile ikinci kısım kapitalistlerinin tüketim vasıtaları (fz 500) dır. Her kısımdaki istihsal, malların bir istihsal olduğu için, birinci kısmın türlü mallarının kapitalistleri istihsal vasıtalarını kendi aralarında değiştirmelidirler. Nitekim ikinci kısım muhtelif enerjilerinin kapitalistleri kendi devam vasıtalarını birbirlerine satacaklardır. İki kısmın kapitalistleri bu mal naklini gerçekleştirmek için tamamlayıcı para meblağlarına muhtaçtırlar.

Dolaşımın bu kısmı bununla beraber hiç bir özel alâka uyanırmaz, çünkü o birbirinin aynı kategoriler arasında aynı sınıftan ve aynı bölümden olan kimseler (agent) arasında basit bir mal dolaşımıdır.

Dolaşım tamamlanınca, herkes için tekrar başlaması lâzım gelen tüketim ve istihsal vasıtalarını almıştır. Ve iki bölümün (kısım) kapitalistleri, malların naklini gerçekleştirmek için ileri sürmüş oldukları meblağların hükmü altına girmiştir.

Sermayenin bu devranî hareketinden, parayı yapan iptidai madenin istihsal ve tekrar istihsalinin kapitalist istihsal için zorunlu olduğu neticesi çıkar. Paranın madeni ve dolaşımı, vakıa, kapitalist istihsalden çok önce mevcuttur. Fakat paranın dolaşımının içtimai dolaşımında umumî şekil, ve tekrar istihsal vetiresinin esaslı unsuru olması ancak bununla mümkün olmuştur. Buradan şu netice çıkar ki, şemamızda bir şeyler eksiktir; buna üçüncü bir bölümü (kısmı) katmak lâ-

zımdır: Bu da ne istihsale ne tüketime yaramayıp dolaşıma yarayan paranın iptidai maddesinin istihsalidir.

Marx, para iptidai maddesinin istihsalini birinci bölüme (kısmı) sokmaya çalıştı, bunun ise mühim mahzurları vardır, ve birinci kısım ile ikinci kısım arasında zorunlu denkleyi tamamille bozmuyor. Birinci bölümün (s) i içinde yeniden istihsal edilen altın değişiminin tetkiki [Marx'ın teklif ettiği üzere] Fr. Engels'in işaret ettiği gibi müellifin el yazısında mevcut değildir.

Üçüncü bölüm olarak paranın iptidai maddesinin istihsaline ait tahlil kapitalist istihsalin specifique vasfına karşılık olacaktır. Mahsul-ler mal olmaktan çıktıkları zamandan itibaren değişimler lüzumsuz olacaktır ve paranın iptidai maddesinin istihsalı, kapitalizmin anarşik iktisadının sahte-kârını temsil ettiği için, hazfedilecektir. Cemiyet artık ne istihsal vasıtası, ne tüketim vasıtası olan şeylerin yapılmasına kendi işinden (çalışmasından) bir kısmını ayırma muhtaç olmayacaktır.

Bu bir tarafa bırakılınca, Marx'ın şeması tekrar istihsalın sürekli-liğini temin için cemiyetin türlü mahsulleri arasında bulunması gereken nisbeti (orantıyı) göstermektedir. Yerli bir plâna göre başka her cemiyette meydana gelen şey, kapitalist cemiyette, şemanın tesbit ettiği vasati nisbetlerin sürekli inhirafı bahasına düzensiz bir tarzda meydana çıkar ve satılma irade ile belirlenmiş olmayanlar vasati nisbetler, ancak şu inhiraf sayesinde gerçekleşir: Fiatların sürekli dalgalanması, kârların fasılasız artıp inmesi, bir daldan diğer dala sermayelerin devamlı muhacereti, refah ve buhran devrelerinin daimi kavisler yapması.

FASIL IV

CENİŞLETİLMİŞ TEKRAR İSTİHSAL

1.— Genişletilmiş tekrar istihsalin şartları

Basit tekrar istihsalin şeması şüphesiz kifayetsizdir: O kapitalist cemiyette istisna olan bir tekrar istihsal tipinin kanunlarını açıklıyor. Kapitalist istihsalin kaidesi genişletilmiş tekrar istihsalidir. Şemanın bununla beraber itiraz götürmez ameli bir önemi vardır. Çünkü genişletilmiş tekrar istihsalde bile, bütün mahsulün en büyük kısmı sa-

dece tekrar istihsal edilmiş bulunur. Basit tekrar istihsal genişletilmiş tekrar istihsalin ameli tetkikinde gereken hareket noktasıdır.

Genişletilmiş tekrar istihsal, kapitalist cemiyette, *bir sermaye birikmesi* olarak görünür. Cemiyetin bütünsel ihtisali ancak milli sosyal sermayenin istihsal ettiği artık - değerın bir kısmının katılması ile arttığı nisbette çoğalabilir. Kapitalist cemiyette genişletilmiş tekrar istihsalin temeli, artık - değerın bir kısmının kapitalist sınıfın şahsi tüketimi için kasaya konması değil, fakat istihsal amacile kullanılmasından ibarettir.

Artık - değer bu suretle, genişletilmiş tekrar istihsalde, kapitalist sınıfın şahsi tüketimine mahsus bir kısımla, işlemekte olan, başka deyimle, *birikmiş olan* sermayeye katılan bir kısma bölünür. Bu ikinci kısımda, ister istemez iki bölüme ayrılır. Biri ilâve istihsal vasıtalarını satın almaya, öteki ilâve işçilerin gündeliğini ödemeye yarıyacaktır.

İşin gittikçe artan istihsal kudreti sayesinde canlı iş gittikçe daha kısa zamanlar zarfında gittikçe daha büyük miktarda malları istihsale elverişli olur. O halde kapitalistlerin "gündelik," için olan masrafları istihsal vasıtasına ait masraflarına nisbetle ister istemez azalır: s, d den çok çabuk artar, d, s ye nisbetle azalır. Sermayenin nitesele (kalitatif) terkibine, organik yapısına ait olan bu fasılasız değişme sermaye birikmesinin, yani kapitalist esas üzerinde genişletilmiş tekrar istihsalin specifique şeklidir. "İhtiyat endüstri ordusu,"nun teşkili ve çoğalmasını gerektirir.

Fakat kapitalistlerin istihsali genişletmek ve bu amaçla artık değerlerini tüketecek bir kısımla biriktirecek bir kısım diye ikiye ayırmak istemeleri kâfi değildir. Kapitalistlerin maksadının gerçekleştirilmesi için pazarda muhtaç olacakları istihsal vasıtalarını ve el emeğini bulmaları lâzım gelir.

Tamamlayıcı iş kuvvetinin satın alınması onların en küçük endişesidir, zira sermayenin organik yapısının bozulması otomatik olarak ihtiyat endüstri ordusunu meydana getirir. Fakat bir de cemiyetin bütün mahsulünün bu ilâve işçilerin muhtaç olacakları devam vasıtalarını bundan başka istihsal vasıtalarını hazırlayabilmesi lâzımdır. Görülüyor ki problem basit tekrar istihsalde çok daha karmaşıktır, orada yalnızca pazarda daima mal miktarını ve aynı nisbeti bulmak bahis mevzuu idi.

II. Marx'ın Şeması

Basit tekrar istihsal şemasının örneği üzerine Marx aşağıdaki ge-

nişletilmiş tekrar istihsal şemasını çiziyor:

$$\begin{array}{l} \text{I} - 4000 \text{ s} + 1000 \text{ d} + 1000 \text{ fz} = 6000 \\ \text{II} - 1500 \text{ s} + 750 \text{ d} + 750 \text{ fz} = 3000 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\} \text{bütün } 9000$$

Bu şemayı basit tekrar istihsal şemasile mukayese edince, not halinde ilâve etmek lâzım geldiğini zannediyoruz ki, imal edilen mahsullerin vassati miktarı (6000) istihsalde fiilen tüketilen miktarı (500) ü aşmaktadır. (I 4000 s, II 1500 s). İmal edilen devam vasıtalarının miktarı (3000) gündelikler ve artık değerın yekûnundan 500 aşağıdır. (1000 d + 750 d + 1000 fz + 750 fz) kullanılan işçilerin sayısı ve onların tüketim eşyasının miktarı aynı kalınca, kapitalist sınıfın tüketiminin onun sahip olduğu artık değerden aşağı olması lâzım gelir. Bu suretle, kapitalist birikme şartları verilmiştir. Bütün artık - değerlerini sarfedecek yerde, kapitalistler genişletilmiş tekrar istihsalin bir kısmını sarfederler, bu da yukarıda gösterilen istihsal vasıtalarının excedent ı sayesinde mümkün olur. Basit tekrar istihsal için, birinci bölümün mahsulieri yekûnu (bütün) nün I s, II s nin yekûnuna eşit olması lâzım gelir, genişletilmiş tekrar istihsal için I in bütün mahsulünü I s + II s den yüksek olması ve II nin bütün mahsulünün de (değişen sermaye + iki kısmın artık - değeri) nin bütün değerinden aşağı olması lâzım gelir.

İki bölüm (kısm) arasında dolaşım şu tarzda vukua gelecektir:

I in kapitalistleri artık değerlerinin yarısını sarfederler. Ve diğerini biriktirirler, ve bu 500 ü tamamlayıcı s ve d ye ayrılırlar. İstihsalin genişlemesine rağmen 4 s ile d arasındaki nisbetin ve istihsal kabiliyetinin aynı kaldığını farz ederek. I in kapitalistleri 400 için tamamlayıcı istihsal vasıtaları ve 1000 için ilâve iş kuvveti satın alacaklardır. I inci bölümün 500 ü için ilave istihsal vasıtaları meydana getirdiğini görerek onların 400 için yeni istihsal vasıtaları tedarik etmeleri kolay olacaktır. Fakat yeni işçilere gündelik halinde 100 meblâğını ödemek kâfi değildir. Zira bunlar 2 nci bölümden gelebilecek olan muadil bir meblâğ için devam vasıtalarını bulmalıdırlar. Basit tekrar istihsal faraziyesinde, birinci bölüm ikinci bölümde kendi işçilerinin 1000 meblâğı için devam vasıtalarını buluyordu. Şimdi, onları 1100 için satın almalıdır. (1000 eski işçiler için, 100 de ilâve işçiler için.) Birinci bölüm o zaman 4400 s + 1100 d ile genişletilmiş tekrar istihsale başlayacaktır.

Birinci bölüme daha fazla tüketim vasıtaları satarak ikinci bölüm kendi tekrar istihsalini genişletmek için daha fazla istihsal vasıtaları satın alacak bir durumdadır. Birinci bölümde vücûde gelen ilâve istih-

sal vasıtalarının 500 vahidi üzerinde, 400 ü kaldığı halde 100 ü 2nci bölüme girer. Fakat 2nci bölümün de tamamlayıcı işçilere (ve tamamlayıcı devam vasıtalarına) ihtiyacı vardır. Yeniden s ile d arasındaki nisbetin aynı kaldığını farzedince, onun kendiliğinden istihsal ettiği yeni tüketim vasıtalarından 500 vahide ihtiyacı vardır. O $1600 s + 800 d$ ile genişletilmiş tekrar istihsale başlayacaktır.

I nci bölümün bütün mahsulü 6000 şu tarzda satılmıştır: 5500 iki bölümün kullanılan istihsal vasıtalarını yenilemek için zaruri idi. 400, birinci bölümde istihsalin genişletilmesine, 1000 de ikinci bölümde aynı işe yarıyacaktı. II nci bölümün bütün mahsullerine gelince (3000) 1900 vahit işçilerin artan sayısının devam vasıtalarını temsil eder; geri kalan 1100 vahit iki bölümün kapitalistlerinin şahsi tüketimine (masrafına) karşılıktır. Ve onların artık — değerlerinin tüketilebilen kısmını meydana getirir, 500 birinci kısımdakiler için 600, ikinci kısımdakiler için.

Genişletilmiş tekrar istihsal gerçekleşebilen, ve aynı istismar derecesini kabul etmek üzere (% 1000) şu aşağıdaki şemayı elde ediyoruz :

$$\begin{array}{l} \text{I} - 4400 s + 1100 d + 1100 fz = 6000 \\ \text{II} - 1600 s + 800 d + 800 fz = 3200 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\} \text{yekûn } 9200$$

Bütün istihsolden sonraki devrede dolaşım aynı tarzda meydana gelir artık - değerlerin bir kısmı yeniden kapitalize edilecek, genişletilmiş fazla istihsal onu takip edecektir, I nci bölüm kapitalistleri daima kendi artık - değerlerinin yarısını sarfederek öteki yarısını biriktirmek suretile, şema her eksersizinde sonunda şu hali alacaktır.

İkinci sene:

$$\begin{array}{l} \text{I} - 4840 s + 1210 d + 1210 fz = 7260 \\ \text{II} - 1760 s + 880 d + 880 fz = 3520 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\} \text{yekûn } 10780.$$

Üçüncü sene:

$$\begin{array}{l} \text{I} - 5324 s + 1331 d + 1331 fz = 7986 \\ \text{II} - 1936 s + 968 d + 968 fz = 3872 \end{array} \left. \vphantom{\begin{array}{l} \text{I} \\ \text{II} \end{array}} \right\} \text{yekûn: } 11853.$$

Ve ilâh...

Genişletilmiş fazla istihsal, dolaşım kanunlarını kat'i surette müşahede ederek, tamamlanır: İki bölüm muhtaç oldukları ilâve mahsullerini kendi aralarında değiştirmişlerdir, ve bir bölümün birikmesi öteki bölümün birikmesini mümkün kılar ve şartlandırır. Karmaşık problem bu suretle son derece basit bir şematik şilsileye irca edilmiş bulunur. Yukarıda başlanan muadeleler zinciri sonsuzca sürdürülebilir, yeter ki şu basit hadiseler gözönünde bulundursun: Birinci bölüm sabit sermayenin artmasına onun değişen sermayesinin muayyen bir artması karşılığdır, fakat bunun artması ikinci bölümün sabit sermayenin artma

miktarını gösterir, ona da aynı bölümün değişen sermayesinin muayyen bir artması karşılık olmalıdır. İki bölümün değişen sermayesi miktarı her seferinde ne kadar devam vasıtasının kapitalistlerin şahsî tüketimi emrinde kaldığını göstermeğe imkân verir, ve onların yekûnu daima iki bölümün birikmemiş artık değerinin yekûnuna eşittir.

Bu kaidelere biraz dikkat edilirse, şemalar son derecede inkişaf ettirilebilirler. Fakat bir noktaya dikkat etmeli! İhtimal ki elde edilen tecrübelerin bu kadar basit olmasının sebebi hesapları yalnızca kâğıt üzerinde yapmamızdır. Kapitalist birikmenin müşahhas (somut) içtimai şartlarına girmenin zamani ilerde gelecektir,

III. — Şemanın Tenkidi

Şimdi tetkik ettiğimiz şema (1) her dikkatli okuyucunun gözüne çarpan bir vasıf taşır: Birinci bölümün düzenli birikme nisbetleri (her seferinde artık - değer yarısının kapitalize edilmesi) ancak ikinci bölümde nisbetlerin keyfi (indi) bir tesbiti ile elde edilmiş gibi görünür. Vakıa, II nci bölüm kapitalistleri I nci bölüm il t'yaçları farafından dikte edilen nisbetler dahilinde biriktirmeye veya sarfetmeğe mecburdurlar:

İşte II nci bölümün artık - değerinin şu tarzda bölünüşü bundan ileri gelir.

	artık değer yekûnu	fz (kapitalize edilmiş)	fz (sarfedilmiş)
Birinci sene	750	150	600
İkinci sene	800	240	560
Üçüncü sene	880	254	626
Dördüncü sene	968	290	878

Birinci bölüm kapitalistleri her sefer artık - değerlerinin yarısını kapitalize ettikleri zaman, ikinci bölüm birikme ritminde her türlü kanun eksik bulunmaktadır. Burada rakamların fena seçilmiş olduğu farzedilebilir. Marx bununla beraber bu misalle kanmıyor ve başka rakamlarla bir başka misal veriyor (2). Bu yeni şemada, tekrar istihsal engelsiz devam ediyor ve ikinci bölüm kapitalistleri birinci bölüm kapitalistleri gibi ikinci seneden itibaren kendi artık - değerlerinin yarısını biriktiriyorlar. Birinci misalde göze çarpan cihet öyle görünüyorki, yalnız fena seçilmiş olan misallerden ileri gelmektedir.

(1) Karl Marx, *Le capital*, t, VIII, P 183

(2) *Le capital*, t. VIII. P. 190

Bununla beraber, Marx'ın yeni misalinde birincisinde olduğu gibi II nci bölüm kendi sabit sermayesini ancak I nci bölüm kapitalistlerinin kendi artık - değerlerinin bir kısmını sarf etmeleri ve ötekini kapitalize etmeleri nisbetinde büyüyebilir. Aksi takdirde tekrar istihsal durur. II nci bölümün birikmesi tamamiyle I nci bölümün birikmesiyle belirtilmiştir. Ve onun hükmü altındadır. Yeni misalde bu bağıllık artık II bölümün bölünüşündeki keyfi (indi) değişmelerle ifade edilmiyor. Fakat bu bağıllık vak'ası ikinci şem'anın düzenliliğine rağmen yine devam ediyor. Rakamlar her ne olursa olsun (II s çoğalması = I d çoğalması = I fz çoğalması) nisbeti Marx'ın şemasının matematik esası olarak kalıyor.

O halde kapitalist birikmeye ait bir kat'i kaidenin realite ile uyuşmadığını araştırmak lâzım gelir.

II nci bölümün I nci bölüme bağlı olduğu muhakkaktır. Çünkü o kendi ilâve istihsal vasıtalarını ancak ötekenden alabilir. Diğer cihetten birinci bölümdeki birikme ister istemez I in ilâve el işi için II tarafından meydana getirilen devam vasıtaları miktarına bağlıdır. Fakat buradan, I ve II de birikmenin otomatik sürekliliğini temin için bu nisbetleri göz önünde tutmak kâfi olduğu neticesi çıkarılamaz. Bu nisbetler öyle bir takım şartlardır ki, onlar olmadan birikme olamaz. Onun gerçekten olabilmesi için, mallara ait isteğin genişlemesi lâzımdır. Marx'ın şemasının müterakki genişlemesinin temeli olan bu bir teviye artan istek (talep) nereden geliyor?

İki bölümün kapitalistlerinden şahsi biriktirme ihtiyaçlarından gelmediği meydandadır. Tersine olarak, biriktirme şundan ileri gelirken, onlar bütün artık değeri sarfedecek yerde, bir kısmını başkasına mahsus malları elde etmeğe harcederler. Kapitalistlerin şahsi tüketimi, çoğalarak gittiği zaman bile, artık değerın ancak bir kısmını kaplar. Birikmenin şartı kapitalistler tarafından artık değerın bir kısmının sarf edilmemesi ve onun yeni mahsullere ayrılmasıdır.

Fakat bu artık değerın bu biriktirilen kısmı kimin için istihsal edilir?

Marx'ın sermayesine göre, hareket I nci bölümden, istihsal vasıtalarının imalinden başlar istihsal vasıtalarının bu çoğalan miktarına muhtaç olan kimdir? Şema cevap verir ki II nci bölüm, daha fazla devam vasıtaları meydana getirebilmek için buna muhtaçtır. Fakat devam vasıtalarının bu çoğalan miktarına muhtaç olan kimdir? Şema cevap veriyor: Birinci bölüm, çünkü daha çok işçiyi ihtiva eder. Şüphesiz burada bir daire içindeyiz. Zira kapitalist görüş tarzile, sırf daha fazla işçi elde etmek için, daha fazla devam vasıtaları elde etmek ve sırf bu daha çok miktarda işçiyi işgal etmek için daha fazla

istihsal vasıtaları elde etmek saçmadır

Münferit bir kapitalist için, işçi müşteri her kim olursa olsun işe yarar. Fakat kapitalist sınıfı için mesele büsbütün başka türlü vazedir. Kapitalist sınıf gündelik şekli altında, işçi sınıfına ancak bütün mahsulün değişen sermayenin muayyen bir kısmının muadilini koyar. Devam vasıtalarını satın alırken işçiler kapitalistlere ancak onlardan evvel almış oldukları meblağı verirler, ve bir metelik fazlasını vermezler.

Kapitalistler kendi artık - diğerlerinin tüketilebilen kısmını sarfederler. Fakat artık değer biriken kısmının iktiva ettiği mahsulleri kim satın alacaktır? Şema cevap veriyor: kısmen yeni istihsal vasıtaları için yine kapitalistler, kısmen bu istihsal vasıtalarını yürütmek için lâzım olan ilâve işçiler. Bununla beraber, yeni işçileri yeni istihsal vasıtalarile çalışmak için, bir mil (motif), o halde tamamlayıcı bir mahsul isteğine sahip olmalıdır.

Bizi nüfusun çoğalması fikrine gönderebilirler. Fakat kapitalist sınıfının artışı tüketilebilen artık - değer çoğalan miktarına dahildir. Hiçbir halde, o biriktirilebilen kısmını satın alamıyacaktır. Ve işçi nüfusunun çoğalması isteğin çoğalmasına sebep olmaz. Çünkü kapitalistlerden yalnız azaltılmış işçiler kendi satın alma kudretlerini alırlar.

Gündelikler işçinin çocuklarını besleyecek kadar yüksek ise tüketimin genişlemesi için bu ikinci bir defa göz önüne alnamaz. Eğer gündelik kifayetsiz ise, çocukları da bir gündelik elde edinceye kadar çalışmaya mecburdur, ve bu hadde, işçilerin fili miktarına dahildir.

İşçilerin sayısı ve ihtiyaçları onunla pek az ilgilenen kapitalistin istihsal hareket noktası değildir.

İşçilerin sayısı ve ihtiyaçları, tersine kapitalistlerin kârının pepektivlerine tabi değişir miktarlardır. Bununla beraber cemiyet yalnızca kapitalistler ve gündelikçilerden mürekkep değildir. Bu iki sınıftan başka, toprak mülkü sahipleri, müstahdemler, serbest meslek sahipleri, hekimler, avukatlar, sanatkârlar, âlimler; hizmetkârları olan rahipler, her çeşitten papazlarla beraber kilise memurları ve ordusile beraber devlet vardır. İstihsalin büyümesini zarurî kılan genişletilmiş isteğin temelleri bunlar mıdır? Hayır, zira onların geliri gerek kapitalistin artık - değerinden, gerekse işçilerin gündeliklerinden gelir, onu o halde adetâ, birinin veya ötekinin, yahud her ikisinin sofrasından yerler. Marx'ın şeması ancak iki gelir kaynağı tanıyor, gündelik ve artık değer ki bunlar da iki içtimaî sınıf üzerine dayanmıştır, gündelikçiler ve kapitalistler.

Marx, bu “üçüncü şahsı,,n en aranan müşteriler olabileceklerini zaten reddediyor: “İşli veya işsiz tekrar istihsalde doğrudan doğruya hazır bulunmayan cemiyetin bütün üyeleri senelik malî mahsulden kendi hisselerini, ve bundan dolayı da kendi tüketim vasıtalarını ancak bu mahsulü birinci elden alanlardan, yani müstahsil işçilerden, endüstri kapitalistlerden, toprak mülkü sahiplerinden ele geçirirler. Bu görüş noktasından onların geliri maddeten gündelikten, (müstahsil işçilerde), toprak kârı ve gelirinden çıkar. Fakat, diğer cihetten bu müstak gelirlerden kâr edenler onları kıralın, rahibin, profesörün hetaire, in askerin, ilâh. İctimaî fonksiyonu sayesinde elde ederler, ve kendi fonksiyonlarında kendi gelirlerinin ilk gelirlerini görürler(1):

Toprak rente’i artık değerın bir kısmından ibaret olduğu için, bu tabii olarak, toprak mülkü sahiplerinin tüketimini içine alır (2).

Dış ticaretten bize bahsi geçen müşteriler bulması istenebilir mi? Fakat bu güçlüğüñ hedefini değiştirmektir, yoksa onu halletmek değildir. Tekrar istihsalin tahlili falan veya filân kapitalist memlekete ait değildir, fakat kapitalist dünya pazarına aittir ki, pazarın içerisinde ancak iç ticaret vardır. Marx, birikmede bahs ettiği zaman bu meseleyi kapital’in birinci kitabında ekarte ediyordu: “Bir memleketin köksü maddelerini istihsal veya devam vasıtalarına veyahut istihsal vasıtalarını köksü maddelere tahvil edebildi, ihracat ticaretten meseleyi ayırıyoruz. Tetkikimizi bütün safıllığıle ve oraya karşılık koyabilecek olan iğreti şartlardan müstakil olarak yapabilmek için biz bütün ticaret âlemini tek bir millet gibi göz önüne alacağız, ve kapitalist istihsalin her yere birleşmiş olduğunu ve endüstrinin bütün dallarına hakim bulunduğunu farz ve kabul edeceğiz,, (3).

Artık değerın maddi şekli her ne olursa olsun, o ancak para halinde serçekleştikten, yani satıldıktan sonra ilâve sermaye hizmetini görebilir. İster ferdi sermayedar, ister bütün sermaye bahis mevzuu olsun, artık - değer sonradan müstahsil sermaye olarak işleyebilmek için para (gümüş) şeklinden geçmelidir. Bu kapitalist istihsalin esaslı şartlarından biridir, ve o zaman, mesele şu tarzda konur: I in ve II nin fazla mahsulünün müşterileri nerededir ve kimlerdir? I in ve II nin artık değerini gerçekleştirmek için I ve II nin dışında zaten bir takım mahreçler mevcut olması lâzımdır. Fakat o zaman artık - değer sadece paraya (gümüşe) kaibolmuş olacaktır. Bundan başka bu gerçekleşen artık - değerın istihsalin kaplamında, birikmede kullanılabilmesi

(1) Le Capital. t. VII, P. 201.

(2) Le Capital, t. VIII, P. 95.

(3) Le Capital, t. IV, P. 31 - 32.

için, yine I ve II nin dışında ondan daha geniş mahreçler perspektivi olmak lâzımdır. Fazla mahsul için mahreçlerin her sene artık-değerin biriken kısmile mütenasip olarak artması gerekir. Başka deyimle, ancak mahreçler I ve II nin dışında çoğaldıkları nisbette birikme meydana gelir.

FASIL V

MARKS ye ŞAMANIN ZORLUKLARI

Marx niçin problemi halletmedi ?

Genişletilmiş tekrar istihsal şemasının tahlili ile meydana çıkan zorluklar kapitalde hal suretini bulmuştur. Kapitalin bitmemiş olduğu hatırlanacak olursa buna şaşmamak lâzım gelir. II nci kitabı, nitekim III üncü kitabın bize parçaları halinde kalmıştır.

II nci kitabın son fasılları olup bitmiş neticeler olmaktan ziyade parça halindeki fikirleri tesbit etmek için kâğıda geçirilmiş işaretlerden ibarettir. Tabetmek için kitap tertip eden Fredrio Engels bunu ön sözünde tashih ediyor.

Bir çoğu parçalar halinde bulunan mevcut redaksiyonların büyük bir kısmı, işi daha nazik bir hale koyuyordu. Yalnız bir kısım tab için hazırlanmıştı, fakat ancak redaksiyonlar onu her noktasında derinden derine değiştirmişti. Maddelerin başlıca kısmı, şekil bakımından son şeklini almış değildir. Tafsilâtına izaha ayrılmış olan bazı kısımların yanında o kadar mühim olmakla beraber, ancak işaret edilerek geçilmiş olanlar da vardır; fasılların sonunda acele etmekte olan müellif yalnızca irtibatsız bazı cümleler, şimdilik yarım bırakılmış basit istinat noktası çizmekle iktifa etmiştir.,,

Engels sonra Marx tarafından bırakılan el yazılarını sayıyor ve oradan ikinci kitabı teşkil eden fasılları çıkarmıştır. Bazı redaksiyonlar Marx'ın uzun hastalığının bariz hatlarını taşıyorlar [Bazı tafsilât]. İkinci kitabın üçüncü kısmı, bizi en çok ilgilendiren kısım (yirmi birinci fasıl: Biriktirme ve genişletilmiş tekrar istihsal) bütün ikinci kitaptan en fazla bitirilmemiş olarak kalandır. Yirmi birinci fasıl, matbu olarak elli altı sahifeden ibarettir (Costes basımı), tahlilin tam ortasında kesiliyor.

Bundan başka, bu hal eksikliğinin başka bir sebebi vardır, ve bi-

zim kanaatimize göre, bu çok tesirlidir. Marx, Adam Smith'in tahliline ait tenkidi içtimaî tekrar istihsalin tahliline hareket noktası olarak alıyor. Bu görmüş olduğunuz gibi bütün malların fiatının $d + fz$ den mürekkep olduğunu söyleyen hatalı bir tahlildir. Marx'ın tahlilinde hakim olan bu telâkkinin tenkididir. Ve onu daima Smith'in hatasının en açık olduğunu gösteren basit tekrar istihsale dönmeğe mecbur eder. Marx bu tenkide kapitalin üç kitabında ve "İktisadî Doktrinler Tarihi," nde bir çok fasıllar ayırtmıştır. Bundan dolayı Marx birikme problemine, kapitalizasyon gayelerinde artık - değerın gerçekleşmesine ancak yaklaştı, zira bu problem sabit sermayenin tedkiki yönünden ikinci plâna atılmıştı.

II. — Marx'ın araştırmalarının hareket noktası

Marx'ın tahlili başlangıcından beri müellifin problemi halletmeye çalıştığı oblique tarzdan muztariptir, onun için, vakıa esaslı mesele artık - değerın biriktirilebilir kısmının gerçekleşmesi için lâzım gelen paranın provenence'ını tayin etmektir.

Gerçekte, bilinmesi lâzım gelen malların fiili istenilmesinin (talebin) nereden geldiğini araştırmaktır. Yoksa onları ödemeğe yarıyan paranın nereden geldiğini aramaya çalışmak değildir. Bu malların ödenmesi lâzım gelir, fakat cemiyet daima onları dolaştırmak için zaruri bir miktar paraya (yahut paranın yerine konacak şeylere) daima sahiptir. Her ne kadar artık - değerın kapitalize edemeden önce para halini alması lâzım geldiği vakasını ihmal etmemek gerekirse de, burada aradığımız nokta, fazla mahsulü satın almağa elverişli *iktisadi istek* tir. Marx kendisi şöyle diyor: «bir cihetten para diğer cihetten genişletilmiş tekrar istihsali tahrik eder, çünkü bu zaten parasız mümkündür; zira para asla kendiliğinden hakikî tekrar istihsalin unsuru değildir.»

Zaten, başka bir görüş noktasından, «paranın nereden geldiği» ni bilmek meselesi Marx'ı akim bir çıkmaza sevk eder. Aynı zorluk basit tekrar istihsalde dolaşımı tetkik ettiği zaman onu işgal ve o zaman şu suali sorar:

«Fakat sermaye - mal müstahsil sermaye haline çevrilmesinden evvel para halini almalıdır. Bu istihsal için zaruri para nereden

gelir? Buna ilk bakışta bu meseleyi hal etmek güç görünüyor (1).»

Marx şöyle yazıyor:

«Nihayet denebilir ki sabit sermayenin ilk bağlanışında dolaşıma devamlı olarak büyük miktarda para atılır. Bu meblağ artık - değeri para haline koymağa kâfi gelir mi? Şöyle cevap verilebilir: Sabit sermaye sıfatıyla bu meblağın kullanılması, bu meblağda dahil olabilir. Bundan başka, sabit sermaye vazifesini gören mahsuller için sarf edilen meblağ bahis mevzuu olduğu zaman bu mallarda dahil olan artık - değer ödendiği kabul edilmiştir. Bu paranın nereden geldiğini bilmek şüphesiz lâzımdır (2).»

Marx sonra biraz beklenmedik olan bir hal şekli veriyor.

«Malın verilmiş bir kütlesinin dolaşımı için lâzım gelen para meblağının miktarı, bu mal kütlesinin değerinin artık - değeri ihtiva etmesi veya etmemesi vakiasından müstakildir ve bu kütlenin kapitalist istihsalde olması veya olmaması vakasında müstakildir. Burada mevcut olabilen problem umumî problem ile uyuşur. Bir memlekette malları dolaştırmak için lâzım gelen para meblağı nereden gelir?», (3).

Bu doğrudur. Artık - değer dolaşımına lâzım gelen paranın nereden geldiği sorulursa, şu umumî sual sorulduğu zaman cevap aynıdır: «Verilmiş bir mal kütlesini dolaşımını yapmak için para nereden geliyor? Böyle para dolaşımı zaviyesinden, sabit sermaye, değişen sermaye ve artık - değer halinde iki bölüm mevcut değildir. Bu görüş noktasından problem mevcut değildir. Fakat buna karşılık tekrar istihsal ve bütün içtimaî sermayenin dolaşımı noktasından mevcuttur (ki bu s, d ve fznin ayrılması üzerine dayanmaktadır. O zaman onu artık değer gerçeğleşmesinde zarurî paranın provenomce'ını ararken oblique bir tarzda ifade etmek lâzım değildir. Fakat şu suali sormalıdır: Artık değer tüketenleri nerededir? Para bu tüketenlerle dolaşıma atılması lâzım gelenler arasında bulunmalıdır.

Gerçekten, ilk bakışta ne kadar paradoksal görünebilse de, mallarda dahil artık değeri gerçekleştirmeye yarayan parayı dolaşıma atan bizzat kapitalist sınıftır. Fakat ilerlemiş para veya sermaye olarak atmaz. Onu kendi ferdî tüketimi için satın alma vasıtası olarak sarfeder (4).

Bu hal şekli açık ve kâfidir. Ö vaka ispat eder ki, problem muhayyel değildir, fakat gerçektir.

(1) Le Capital, t. VII, P. 129

(2) Le Capital, t. VII, P. 132 orijinaline göre değiştirilmiş notlar.

(3) Le Capital, t. VII, P. 133 orijinaline göre değiştirilmiş notlar.

(4) Le Capital, t. VII, P. 135.

Bahsedilen şey paranın nereden geldiğini bilmek değil, fakat artık değerın tüketicilerinin nerede bulunduğunu bilmektir. Marx burada kapitalist sınıfın bütün artık değeri sarfettiği basit fazla istihsalı tetkik ettiği cihetle onu gerçekleştirenin para olması tabiidir. Ancak bu para meblâğının ona nereden geldiği sorulabilir. Fakat bu sual genel olarak ilk sermaye ve paranın çıkış meselesile karışır; ilkel birikme sermayenin doğuşu faslına girer, ve tekrar istihsalın tahliline hiç bir ilgisi yoktur.

Fakat genişletilmiş tekrar istihsalın tahliline girdiği zaman Marx aynı meselenin karşısında bulunur. Onun o zaman araştırdığı şey, artık - değerin biriktirilebilen kısmını gerçekleştirmeye imkân veren paranın nereden geldiğidir.

III — Proplemi halletmek maksadile Marx'ın gayretleri

İstihsale tekrar istihsal arasında, bu ikincisinin genişletilmesine mahsus olan fazla mahsul iki defa istihsale uğramalıdır. Önce para haline geçmelidir, sonra ilâve sermaye olarak işlemeğe elverişli objeler halini alabilmelidir. Bu bakımdan Marx birikme mekanizmasını tetkik eder, ve kendi şemasında (artık - değer için) biriktirilebilmek için para şekline geçmek zaruretinden ne güçlükler çıkacağını hisseder.

Bu güçlüğe “görünüşte,, diyorsa da Kapitalin ikinci kitabının sonuna kadar ortaya çok araştırmalar çıkarmıştır.

Önce “altın müstahsilinin altın halindeki artık - değerinin kendi senelik fazla mahsullerini gümüşe kâlbetmek için diğer kapitalistlerin istifade edecekleri biricik kaynaktır,, olduğu faraziyesini “saçma,, diye reddediyor. Marx bundan sonra kasaya biriktirmeyi tetkik ederek güçlükleri halletmeğe çalışıyor. Türlü sermayeler bir dereceye kadar sabit kısımlarında faizden farklı oldukları için, faiz türlü vadelerle genişletilebilmelidir. Her sermayedar elindeki mallar istenen dereceye ulaşıncaya kadar kullanılan sabit sermaye ile değiştirilmesi mukadder olan bu meblağları kasaya biriktirir. Kasaya yerleştirme, o halde sabit sermayenin devrî hareketi ile birlikte cereyan eder. Bununla beraber, bu düşünceler problemi halledemezler. Eğer sermayedarlar kullanılan sabit bir sermaye ile ve onun yenileştirilmesi maksadile kasaya biriktirilen kuvvetli meblağlarla diğer kapitalistlerden istihsal vasıtalarını satın alırsa meselenin genişletilmiş tekrar istihsal ile hiç bir münasebeti yoktur. Fakat istikrarlı sermayelerini genişletmek için başka, deyimle

onları biriktirmek için satın aldıkları kabul edilirse, meslektaşlarının fazla mahsulünün satın alınmasına yarayacak parayı nereden ele geçirdiklerini kendi kendine sormalıdır. İlâve istihsal vasıtalarını satın alabilmeden önce, kendi fazla mahsüllerini satmaları lâzım gelirdi, fakat kime? Bir kısmının küçüklüğü diğerleri üzerine atılmakla mesele halledilmiş olmayacaktır.

Marx tarafından karşılanan bir başka hal şekli ondan daha az farazi görülmüş değildir. Basit tekrar istihsale dönerek Marx şöyle yazıyor :

“Basit tekrar istihsalde genişletilmiş tekrar istihsale geçişin cari olması için, 1 nci bölümdeki istihsalin 2 için istikrarlı sermaye asgari-lerini daha az, fakat 1 için daha fazla verebilmelidir. Bundan şu netice çıkar ki, biz ancak değerın miktarını göz önüne alacak olursak basit tekrar istihsalde büyütülmüş tekrar istihsalin maddi temeline sahip bulunuruz (1).”

Güçlük kaybetmiş gibi görünür. Biriktirme yeni para kaynaklarını gerektirmez; eskiden, kapitalistler bizzat kendi artık -değerlerini sarfederlerdi ve onu dolaşımdan kurtarmak için muayyen bir meblağa sahip olmaları gerekirdi. Şimdi bazı kapitalistler kendi artık değerlerinin bir kısmını istihsal vasıtalarının satın alınmasına hasrediyorlar, bu da parayı (gümüşü) diğer kapitalistlerin elinde biriktiriyor.

Bununla beraber bu hal şekli ancak farazi vaziyet olan basit tekrar istihsalde genişletilmiş tekrar istihsale geçiş için muteberdir. Zaten, istihsalı mevcut dolaşım vasıtalarıyla genişletmek imkânını bulduğumuz anda, aynı nisbet içinde eski müşterileri kaybederiz. İstihsalı kimin için genişletmeli, yani yarın mahsullerin artan miktarını kim satın alacak? Bunlar şüphesiz bazı kapitalistlerin kendi artık -değerini tamamiyle sarf etmekten vaz geçtikleri için imal edilmiştir.

Kasaya biriktirmek (thésaurisation) o halde hiç bir şeyi izah edemez. Zira mesele paranın nereden geldiği değil, isteğin nereden geldiğini bilmektir. Ortaya çıkan teknik bir para meselesi değil, fakat iktisadi olan bütün içtimai sermayenin tekrar istihsalı meselesidir.

Marx'ın ikinci teşebbüsü ikinci bölüm kapitalistlerinin isteği üzerine çevrilmiştir. Gerçekten, istihsal vasıtaları vücuda getirenlerin kendi biriktirilebilir artık değerlerini karşılıklı olarak gerçekleştirmeleri imkânsız ise de, bu artık -değer ancak istihsal vasıtalarını birincilerden satın almaları lâzım gelen devam vasıtalarının müstahsilleri tarafından gerçekleştirilebilecektir. Fakat burada, bütün güçlük açıkça göze çarpıyor.

(1) Le Capital, t. 8, P. 161 orijinaline göre düzeltilmiş not.

Marx farz ediyor ki I nci bölümün bir kapitalisti II nci bölümün bir kapitalistine satmak suretile kendi fazla mahsulünü gerçekleştirir. Madem ki I kapitalistinin artık - değeri birikmeye tahsis edilmiştir, ergeç kendi fazla mahsulünün satışile gerçekleşen parayı yeni istihsal vasıtalarına kalp etmelidir ve II den bu meblağ için tüketim vasıtalarını satın alamaz. Bu suretle II inci bölümün kapitalisti kendi mahsullerini (tüketim vasıtalarını) ne paraya (gümüşe), ne de istihsal vasıtalarına tahvil edebilir. Basit de olsa tekrar istihsalini ele alamayan II inci bölüm kapitalistinin, fazla istihsalini vardır. O halde ikinci bölüm kapitalistleri I inci bölüm fazla mahsulünü gerçekleştiremezler, ve bunu o kadar az yaparlar ki kendi mahsullerini satın almak için bile sıkışmış vaziyettedirler.

Yine semeresiz olan diğer bir takım araştırmalardan sonra Marx bizi II inci kitabın XXI inci fasılının başka bir kısmına gönderiyor ki, bunu Engels "tamamlayıcı notlar,, adıyla sonradan ilâve etmiştir. Orada şu kısa izahatı buluyoruz:

"II için paranın ilkel kaynağı, s II nin bir kısmıyla değiştirilen I in altın istihsalinin d + fz sidir. Altın müstahsili artık - değeri biriktirir veya istihsalini yapmak suretile onu I istihsal vasıtaları ile değiştirirse onu d + fz si II ye dahil olmaz. Diğer cihetten, bizzat altın müstahsili tarafından para biriktirilmesinin büyüyen tekrar istihsale sevk ettiği nisbette, altın istihsalinin artık - değerinden irad olarak sarf edilmemiş bir kısım altın müstahsilinin tamamlayıcı değişen sermayesi olarak II ye girer, yeni bir kasada biriktirme meydana getirir veya doğrudan doğruya kendisine tekrar satmadan I e yeni satın alma vasıtaları hazırlar.,,

Böylece, birikmeyi izah için yapılan bütün teşebbüsler muvaffakiyetsizliğe uğrayınca, bir kapitalistten diğerine, I inci bölümden II inci bölüme gönderdikten sonra, Marx nihayet bizi, tahlilinin başında müracaat etmek istemediği, hatta bu müracaata "saçma,, dediği altın müstahsiline gönderiyor. Kapitalin ikinci kitabı bize aranan hal şeklini getirmiyor.

Ne kapitalistler, ne işçiler kapitalize edilen artık - değeri gerçekleştiremezler. Fakat bununla beraber biri onu satın almalıdır, aksi takdirde kapitalistler ilerlettikleri biriktirilmiş sermayenin tarifi altına girmeyeceklerdir.

Cemiyetin yalnız bu iki sınıfının dışında artık - değerini gerçekleştirmesi aynı zamanda hem zarurî hem imkânsız görünüyor. Sermaye birikmesi bir nevi daire içine girmiş bulunuyor.